

تحلیل نقش شاخص‌های کارکرد اجتماعی و فرهنگی مساجد ایرانی - اسلامی در توسعه گردشگری، مطالعه‌ی موردی: مسجد جامع اصفهان

۱۴۰۲/۰۷/۲۲

تاریخ دریافت مقاله :

۱۴۰۲/۰۸/۰۹

تاریخ پذیرش مقاله :

احسان قربانی^۱مرجان خانمحمدی^۲ (نویسنده مسئول)

چکیده

امروزه نهاد مقدس مسجد، از نقش‌آفرینی و تعاملات اجتماعی خود فاصله گرفته و از نقش محوری در نظام اجتماعی دور شده و لایه‌های فرهنگی و مذهبی آن کمرنگ شده است. با توجه به اهمیت ورود توسعه گردشگری در شناسایی فرهنگ بومی، باور و اعتقادات سنتی ساکنان، و شناخت و ترویج مذهب، این مقاله با هدف توسعه گردشگری در نمونه مورد مطالعه مسجد جامع شهر اصفهان نگاشته شده است. مقاله حاضر به لحاظ روش، توصیفی تحلیلی و به لحاظ هدف کاربردی است. داده‌های لازم با مراجعه به منابع معتبر علمی و مشاهدات میدانی پیمایشی گردآوری شده است. جامعه آماری شامل اساتید دانشگاهی و متخصصان معماری شاغل در مراکز علمی شهر اصفهان است و نتایج پرسشنامه به وسیله آزمون‌های آماری تی تک نمونه‌ای و همبستگی پیرسون و با نرم‌افزار SPSS تحلیل گردید. با توجه به یافته‌های پژوهش، شاخص‌هایی مانند برگزاری جشن‌ها و مناسبت‌های عمومی با امتیاز ۴/۸۲، آموزش معماران اسلامی با امتیاز ۴/۷۷، تشکیل جلسات فرهنگی با امتیاز ۴/۷۳ و احیای مناسبت‌های اجتماعی با امتیاز ۴/۷۰ بیشترین تأثیر را در بین شاخص‌های کارکرد اجتماعی و فرهنگی مسجد جامع اصفهان دارند. نتایج نشان می‌دهد که بین سیزده شاخص کارکرد اجتماعی و فرهنگی مسجد جامع اصفهان با توسعه گردشگری، رابطه همبستگی مثبت و مستقیم وجود دارد. هر چه این شاخص‌ها در مسجد ارتقا یابند، گردشگری نیز توسعه بیشتر خواهد یافت. لذا توجه به شاخص‌های کارکرد اجتماعی و فرهنگی مسجد جامع اصفهان، توسعه گردشگری را تسهیل و باعث ارتقای فعالیت‌ها و رویدادهای جامعه محلی در مسجد جامع شهر اصفهان می‌شود.

کلید واژه‌ها: مسجد، توسعه گردشگری، کارکرد اجتماعی، کارکرد فرهنگی، مسجد جامع اصفهان

1- دانشجوی دکتری معماری، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران.

۲- استادیار گروه معماری، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، البرز، ایران (پست الکترونیک: Khanmohamadi.marjan@kiaiu.ac.ir).

۱- مقدمه

توسعه گردشگری، به‌عنوان صنعتی پویا و منحصربه‌فرد، به‌عنوان بخش مهمی از فعالیت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی هر جامعه می‌تواند بستر شناخت فضاهای مذهبی و فرهنگی هم‌چون مسجد را فراهم و زمینه کسب درآمد پایدار و تحریک رشد اقتصادی در سطح شهر و منطقه را نیز مهیا کند (شهریور و همکاران، ۱۴۰۱: ۴۸؛ Ishmael, 2018: 606; Robertson, 2017: 20; Gibson).

مساجد، به‌عنوان مرکز فعالیت‌های مذهبی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، قضایی، آموزشی و هنری هر شهر و به دلیل برخورداری از فضای کالبدی مناسب، واجد ارزش تاریخی و فرهنگی، ظرفیت زیادی برای افزایش زیرساخت‌های گردشگری دارد (موحد و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۲). لذا توجه بیشتر به نقش و عملکرد فرهنگی اجتماعی مساجد و بهره‌برداری بهینه از ظرفیت‌های مستتر در آن در راستای جذب گردشگر و توسعه گردشگری، از اهمیت و ضرورت بالایی برخوردار است. این مقاله با هدف توسعه گردشگری به بررسی نقش شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی مسجد جامع اصفهان با استفاده از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های آن به‌عنوان مهمترین مرکز فرهنگی و اجتماعی در شهر می‌پردازد. بررسی کارکرد اجتماعی و فرهنگی مساجد به شیوه‌ی علمی به منظور بهره‌برداری در راستای توسعه گردشگری صورت می‌گیرد. با توجه به آنچه مطرح شد، مقاله‌ی حاضر در جهت تبیین اثرگذاری شاخص‌های کارکرد اجتماعی و فرهنگی مساجد در راستای توسعه گردشگری در نمونه مسجد جامع شهر اصفهان، سوالات زیر را مطرح می‌کند.

- ۱- نقش شاخص‌های کارکرد اجتماعی - فرهنگی بر توسعه گردشگری مسجد جامع اصفهان چیست؟
- ۲- چه ارتباطی بین شاخص‌های کارکرد اجتماعی، فرهنگی با توسعه گردشگری در مسجد جامع اصفهان وجود دارد؟
- ۳- کدام راهکارها و راهبردهای اجرایی شاخص‌های کارکرد اجتماعی - فرهنگی را در راستای توسعه گردشگری بهبود می‌بخشد؟

۲- پیشینه:

قنبری نیک (۱۴۰۰) در مقاله‌ی با عنوان "تحلیلی بر علل تغییر جایگاه و کاهش کارکردهای اجتماعی مسجد در جامعه کنونی" نشان داده است عواملی مانند تغییرات در سطوح قانون‌گذاری، سیاست‌گذاری و مدیریت، ظهور مراکز مشابه و نوع برنامه‌های عملی در مسجد، تغییر جایگاه اجتماعی مسجد و در نتیجه کاهش کارکردهای مطلوب آن، به ویژه در مواجهه با مسائل و آسیب‌های اجتماعی، موثر بوده است. نتایج تحقیق گل نظری و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ی با عنوان "راهبردهای ارتقای عملکرد مسجد به‌عنوان یک نهاد مردمی با استفاده از "QSPM"، نشان می‌دهد که در مرحله اول، عامل S₁ به‌عنوان مهم‌ترین عامل درونی و بیرونی در ماتریس ارزیابی عوامل درونی و بیرونی تشخیص داده شد. در مرحله دوم، راهبردهای رقابتی (ST) در مقایسه با سایر راهبردها، اولویت و اهمیت بیشتری را به دست آورده است. در نهایت، در مرحله سوم برنامه‌ریزی راهبردی کمی، دو راهبرد با بالاترین امتیاز ST₂ به‌عنوان مهم‌ترین راهبردهای ارتقای عملکرد مساجد شناخته شدند و سایر راهبردهای رقابتی در اولویت بعدی قرار گرفته‌اند. جعفری و عسگری (۱۳۹۸) در مقاله با عنوان "بررسی نقش مدیریتی امام جماعت در تحقق کارکرد فرهنگی مسجد" بیان نموده‌اند که از آنجا که اسلام برای ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی انسان‌ها، برنامه‌های اخلاقی ارائه کرده است، بنابراین به‌عنوان یکی از کامل‌ترین ادیان، می‌تواند نقش مهمی در شکل‌گیری کارکردهای فرهنگی داشته باشد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مساجد باید به‌عنوان مکان‌های آموزشی اصلی این مباحث و برنامه‌های اخلاقی عمل کنند. بنابراین، فعالان مساجد باید به آموزش فرهنگی توجه ویژه‌ای نشان دهند، زیرا مشاهده می‌شود که در سطح خانواده و جامعه، به دلیل دوری از عملکرد فرهنگی مساجد، مشکلات زیادی پدید آمده است. میرزا پوری و اسماعیلی کریمی (۱۳۹۳) در نتایج تحقیق مقاله با عنوان "بررسی جامعه‌شناختی کارکرد

مساجد در پویایی فرهنگ اسلامی^{۱۱} در بررسی کارکرد سیاسی مساجد در پویایی فرهنگ اسلامی فعالیت‌هایی را معرفی نموده اند که عبارتند از برگزاری همایش‌های بسیج، توزیع نشریات سیاسی-اجتماعی و برگزاری سخنرانی‌های سیاسی. این فعالیت‌ها می‌توانند شامل کارکردهای آشکار و پنهان سیاسی در مساجد باشند.

بر اساس نتایج تحقیق سعیدی (۱۳۹۳) در مقاله با عنوان^{۱۲} «آثار و کارکردهای مسجد نمونه به‌عنوان کانون فرهنگی و اجتماعی امت اسلامی» نشان داده شده است که مساجد در طول تاریخ اسلام کارکردهای متنوع و متعددی داشته و همواره در جامعه تأثیرگذار و سازنده بوده‌اند. اما در سال‌های اخیر، برخی از این کارکردها کمتر مورد توجه قرار گرفته و تنها به عنوان محلی برای عبادت و اقامه نماز استفاده می‌شوند.

اسماعیلی و همکاران (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای با عنوان بررسی کارکردهای مختلف مساجد در عصر صفویه، در نتایج تحقیق خود نشان داده اند که فقهای شیعه موفق شدند از طریق کارکردهای عبادی، تربیتی و آموزشی مساجد، آموزه‌های تشیع را در جامعه ایرانی گسترش دهند و در این حوزه بخشی از مدیریت رفتارهای اجتماعی را بر عهده گیرند و آموزه‌های فقه شیعه را در مساجد به عموم مردم آموزش دهند.

با توجه به پیشینه، پژوهش‌های بسیاری در حوزه کارکرد اجتماعی و فرهنگی مساجد صورت گرفته، اما اهمیت این پژوهش در بررسی ارتباط شاخص‌های کارکرد اجتماعی و فرهنگی مسجد در راستای توسعه گردشگری می‌باشد، که کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

۳- مبانی نظری

۳-۱- مفهوم و جایگاه مسجد

مسجد جامع، به‌عنوان مرکز سیاسی مذهبی شهر است و مقر پیونددهنده مذهب و حکومت تلقی می‌شود (مشهدی زاده، ۱۳۹۲: ۱۰۰). نیایشگاه‌های پیش از اسلام اگرچه در جامعه جایگاه عبادی به عهده داشتند، ولی در عین حال، مکان آن‌ها و اشیاء مقدس در صدر اهمیت هويت آن‌ها قرار داشت. مثلاً در آتشکده‌ها، آتش در مرکز توجه آتشکده قرار داشت و فقط مقربان می‌توانستند برای عبادت به نزدیک آتش برسند. نقش و عملکرد عبادتگاه تقریباً در همین جا خاتمه می‌یافت. با مقایسه مسجد پیامبر و نیایشگاه‌های پیش از اسلام به تفاوت عملکرد این دو می‌توان پی برد (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶: ۵۳). بدین ترتیب تقلیل مکان مسجد، به یک نمازخانه برداشتی سخیف و محدود از مفهوم آن است و باید در متون علمی موردبازنگری قرار گیرد. مفهوم مسجد محل تحقق و اصلاح امور اجتماعی است (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶: ۵۳).

۳-۲- کارکرد اجتماعی مسجد

توصیف کارکردهای اجتماعی مسجد در عصر مذکور، همراه بایبان علت‌ها و تبیین چرایی‌ها و چگونگی‌ها و در نتیجه شناخت کامل‌تر از یک تحول تاریخی، مورد توجه بوده است. برخلاف دیگر معابد «مسجد» تاریخ اسلام و ایران بیانگر این واقعیت انکارناپذیر است که مراکز عبادی، فقط جایگاه عبادت و نیایش دینی نبود، بلکه نهادی با کارکردهای مهم، متعدد و متنوع در زمینه‌های سیاسی و اجتماعی بوده است. در این میان، بایستی خاطر نشان کرد که تاریخ ایران عصر آل بویه یکی از مهم‌ترین ادوار نقش‌آفرینی مسجد در ابعاد و زمینه‌های گوناگون بود. مسجد به‌عنوان کارآمدترین نهاد عبادی سیاسی در اسلام، در تداوم حیات اجتماعی، سیاسی مسلمانان و به‌ویژه ایرانیان نقش محوری ایفا کرده و در عمل کرده است (Moftakhari, 2014: 192). در آن زمان، مساجد به عنوان مراکزی برای تبادل دانش، آموزش، تدوین قوانین، توسعه علمی و فرهنگی،

ترویج هنر و ادبیات و جمع‌آوری و نگهداری کتب و مخطوطات علمی به کار گرفته می‌شدند. بی‌تردید، پیشرفت‌های فراوان علمی، اختراعات و اکتشافات بسیار در همه زمینه‌های علمی، ظهور و بروز عالمان و دانشمندان برجسته و صاحب‌نظر، تألیفات متعدد و متنوع و از همه مهم‌تر مرجع قرار گرفتن آنان، بی‌تأثیر از این دانشگاه‌های عمومی و کارکرد علمی - آموزشی آنان نبوده است (ایمانی فر، ۱۳۸۹: ۲۶۳-۲۶۲).

مساجد، علاوه بر نیازهای اولیه جامعه مذهبی نیازهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، را نیز برآورده می‌کردند. در دوره‌هایی که یک دولت متمرکز و قدرتمند توانایی تأمین نیازهای سیاسی و اقتصادی مردم را داشت، مساجد به عنوان مرکز و کانون امور اجتماعی و مذهبی مورد استفاده قرار می‌گرفتند. در زمان خلفای اموی و عباسی، مساجد به عنوان مراکزی برای اجتماعات عمومی، تدریس علوم دینی، انتشار فرهنگ دینی و ترویج ارزش‌های مذهبی به کار گرفته می‌شدند. همچنین، این مساجد به عنوان مراکزی برای حل اختلافات اجتماعی، توسعه فرهنگ عدالت و ایجاد اتحاد و همبستگی میان اعضای جامعه نیز عمل می‌کردند. در این دوره، دولت تأکید زیادی بر حمایت از مساجد و ترویج اسلام در جامعه داشته و مساجد مکانی برای تأمین کلیه نیازهای جامعه بودند. با این حال، در دوره‌هایی که دولت قادر به انجام وظایف خود نبود و ناتوان در تأمین نیازهای سیاسی و اقتصادی مردم بود، مساجد به عنوان یک نهاد سیاسی ظاهر می‌شدند. در این شرایط، مساجد ممکن بود با تأمین منافع اقتصادی و اجتماعی مردم، نفوذ سیاسی پیدا کنند و تلاش کنند تا قدرت و تأثیر خود را تقویت کنند. مثلاً مصر در قرن ۲۰، نشان می‌دهد که در شرایطی که دولت ضعیف بوده و نتوانسته است نیازهای سیاسی و اقتصادی مردم را تأمین کند، مسجد به عنوان یک نهاد سیاسی و اقتصادی نفوذ کرده است (Collins, 2011: 17).

مسجد پایگاهی مهم در جهت نیکوکاری، برطرف کردن نیاز تهی‌دستان، محل مبارزه با حاکمان و حفظ دستاوردها و پیروزی به شمار می‌رود. بنابراین جمع‌آوری کمک برای مستمندان، تسهیل برای ازدواج جوانان، برنامه‌ریزی اجرای اعتکاف برگزاری جلسات آموزشی و جهاد و اعطای وام کم‌بهره است از کارهایی بوده است که در مساجد اتفاق می‌افتاده (Mufidah Ch, 2016: 45).

کارکردهای اجتماعی مسجد به دودسته پنهان و آشکار قابل‌تقسیم است که در کارکردهای پنهان مسجد، داشتن روحیه اسلامی و اخلاقی قوی در چند تن از نمازگزاران قدیمی محله که با نمازگزاران مختلف نیز ارتباط دارند، نتایج این کارکرد را به‌خوبی نشان می‌دهد. آگاهی از احوال نمازگزاران یکی از کارکردهای پنهان اما بسیار مهم اجتماعی مسجد است که باعث حفظ روحیه جمع‌گرایی در افراد می‌شود، و خود باعث افزایش اعتماد به نفس و حفظ بهداشت روانی فرد می‌شود. احترام به نمازگزاران مسن و قرار دادن آن‌ها در صفوف اولیه نماز جماعت، می‌تواند در جامعه انعکاس یابد (Nuha, 2009: 8-9). توجه و رسیدگی به امور نیازمندان و فقرای جامعه جزء کارکردهای اجتماعی مسجد بوده فقیران در زمان رسول خدا در مسجد منزل می‌گزیدند. افزون بر این، مساجد پناهگاه غریبان و درراه ماندگان بود، به‌طوری‌که هرگاه فرد تازه‌ای وارد یکی از شهرهای اسلامی می‌شد و یکی را نمی‌شناخت، یکسره به سراغ مسجد آن شهر می‌رفت (Richard, 2004: 13-16).

۳-۳- کارکرد فرهنگی مساجد

مساجد همچنان نقش بسیار مهم در حفظ و بارور نمودن و ترویج فرهنگ داشته‌اند. برگزاری جلسات مذهبی، مراسم کتاب خوانی و آموزش و نمایش امور فرهنگی از فعالیت‌های مهم و مؤثر در مساجد به شمار می‌روند (Ebrahimi, 2018: 47). مراد از کارکرد فرهنگی، نقشی است که مساجد در جهت افزایش آگاهی و بینش مردم، در زمینه‌های گوناگون دارند؛ حوزه‌ی کارکردهای فرهنگی مسجد عبارت‌اند از: نقش عبادی، اجتماعی، خدماتی، علمی، آموزشی، تبلیغی. مسجد همچنین به عنوان پایگاهی ارتباطی و اطلاع‌رسانی که بنیان اعتقادی و عبادی دارد، محل آمدوشد مداوم مسلمانان در اوقات نمازهای یومیه و مناسبت‌های مختلف است و از این جهت نسبت به سایر معابد دیگر ادیان از برجستگی خاصی برخوردار است (Ansari, 2016: 284-283). مسجد به‌عنوان اولین پایگاه و نماد دین در جامعه‌ی اسلامی، نقش اساسی در تحکیم بنیان حکومت‌های اسلامی ایفا می‌کند؛ مسجد ایفاگر نقش‌های گوناگون و متنوعی است که هرکدام از آن‌ها نیازی از جامعه

را برطرف خواهند کرد؛ تنوع و تکثر و گستردگی مقوله‌ی فرهنگ در عصر حاضر، حضور پررنگ مساجد را می‌طلبد؛ کارکرد فرهنگی مسجد یکی از مهم‌ترین کارکردهای این نهاد است. مساجد همواره مرکز سازمان‌دهی نهضت‌های جهانی اسلام برای ظلم‌ستیزی بوده‌اند. مسجد، سنگر دفاع از مرزهای عقیدتی و ایدئولوژی و جایگاه ترویج دین است. مسجد، ستاد مقدسی برای تعلیم و تربیت الهی و یادگیری اصول عبودیت و بندگی است. مسجد، پایگاهی برای ایجاد زمینه‌ی وحدت و یکپارچگی جامعه‌ی موحد است. مسجد، مکان ممارست و تمرین خلق‌وخوی و رفتار و کردار پسندیده‌ی انسانی است (Al-Bukhari et al., 2020: 2).

یکی از عوامل مهم در توسعه گردشگری، تقویت عملکرد اجتماعی و فرهنگی است که با برنامه‌ریزی و توجه خاص می‌تواند در شناسایی معماری و کارکرد مسجد نقش محوری ایفا کند و کانون مهمی برای اتفاقات و برنامه‌های فرهنگی، اجتماعی و عبادی باشد که هرگز نمی‌توان از ساختار کالبدی شهر آن را جدا ساخت. به همین منظور در جدول ۱ برخی از نظریه‌ها و دیدگاه‌های محققان مورد بررسی قرار می‌گیرد:

جدول ۱: دیدگاه محققان و پژوهشگران مرتبط با کارکرد اجتماعی و فرهنگی مساجد

نام محقق	تشریح دیدگاهها
سلطان‌زاده، ۱۳۹۲	مساجد علاوه بر نقش عبادی، آموزشی و اجتماعی (احیای مناسبت اجتماعی، برگزاری جلسات آموزشی، مراکز حل اختلافات، نظارت موازین اجتماعی، کمک به افراد مستمند، همکاری در مواقع بحرانی و...) در سیمای شهری نقش پررنگ و کارآمدی را دارد.
معماریان و پیرنیا، ۱۳۹۰	در میان اندام‌های درونی هر شهر و روستا، مسجد محلی برای آموزش ارزش‌ها و تعلیم اسلامی و فرهنگی است که پس از اسلام مهم‌ترین ساختمان هر شهری محسوب می‌شود.
شمس‌الدینی و رضایی، ۱۳۹۶	مسجد برحسب عملکرد و موقعیت شهر، دارای عملکردهایی هم‌چون (محل برگزاری تعاملات اجتماعی، نماز عبادی، انجام امور تشریفاتی، برگزاری جشن‌ها و برنامه‌های فرهنگی) است که حضور و موقعیت آن در سطح شهر با تعیین کالبدی شناخته می‌شود.
نقی‌زاده، ۱۳۹۲	عملکردهای عینی و ذهنی مسجد در دوران اولیه اسلامی (مانند تدریس، فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی از قبیل پناه دادن به مسافران و افراد مستمند) بود و از نظر فرم و عملکرد در سال‌های اخیر تغییرات زیادی کرده است.
همتی و همکاران، ۱۳۹۲	مساجد به عنوان نقاط مهم و مرکزی در شهرها و بافت‌های شهری حضور دارند و جزء عناصر اساسی و مهم در ساختار و شکل‌دهی شهری محسوب می‌شوند.
شاطریان، ۱۳۹۰	حیاط مسجد و فضاهای مذهبی، فضاهایی هستند که در داخل یا اطراف مسجد وجود دارند و برای ارائه باورها، اعتقادات و فرهنگ‌های دینی استفاده می‌شوند.

۴- روش تحقیق

این مقاله از لحاظ روش، توصیفی - تحلیلی و از لحاظ هدف کاربردی است در راستای اثرگذاری شاخص‌های کارکرد اجتماعی و فرهنگی مساجد و ارتقا توسعه گردشگری ابتدا معیارهای کارکرد اجتماعی و فرهنگی مساجد با توجه به نظریه‌های صاحب نظران استخراج (جدول ۲)، سپس با توجه به نظر اندیشمندان حوزه معماری، اثرگذاری شاخص‌ها بر مبنای توسعه گردشگری مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌دهد.

پس از استخراج معیارها و شاخص‌های کارکرد اجتماعی و فرهنگی از مبانی نظری و ادبیات تحقیق پرسشنامه‌ای بر اساس معیارها و شاخص‌های مذکور طراحی و با استفاده از روش خوشه‌ای مصاحبه بین جامعه‌ی دانشگاه و متخصصان معماری شهر اصفهان ۲۰۰ نفر شناسایی و مورد پرسش قرار گرفت. پرسشنامه به صورت بررسی اثرگذاری و تفاوت سنجی شاخص‌ها (پرسشنامه اول)، و روابط بین متغیرهای مستقل با متغیر وابسته (پرسشنامه دوم) طراحی شد. پایایی پرسشنامه ۰/۸۸۴. بعد از

محاسبه با آلفای کرونباخ به دست آمد و روایی تحقیق نیز توسط اساتید و متخصصان معماری مورد تأیید قرار گرفته و نتایج پرسشنامه با آزمون تی تک نمونه‌ای در نرم‌افزار SPSS تحلیل شد.

جدول ۲. شاخص های فرهنگی اجتماعی مساجد

کارکردها	شاخص‌ها	منابع
فرهنگی	تشکیل جلسات فرهنگی	مهدوی نژاد و مشایخی، ۱۳۸۹؛ مفتخری و همکاران، ۱۳۹۳؛ الویری، ۱۳۸۶؛ احمدیان و عرفانیان، ۱۳۹۳؛ ایمانی، ۱۳۹۴؛ موسوی و محمدی، ۱۳۹۴؛ سلطان‌زاده، ۱۳۹۲؛ معماریان و پیرنیا، ۱۳۹۰؛ شمس‌الدینی و رضایی، ۱۳۹۶؛ نقی‌زاده، ۱۳۹۲؛ همتی و همکاران، ۱۳۹۲؛ شاطریان، ۱۳۹۰
	برگزاری جشن‌ها و مناسبت‌های عمومی	
	برگزاری نمایشگاه فرهنگی	
	تبلیغات فرهنگی	
	برگزاری کارگاه هنری	
	آموزش شاگردان دینی	
	آموزش معماران اسلامی	
	تعلیم ارزش‌های اسلامی	
اجتماعی	تعالیم فرهنگی	
	احیای مناسبت‌های اجتماعی	
	نظارت و کنترل اجتماعی	
	مرکز مشاوره	
	برگزاری جلسات آموزشی	
	برگزاری کلاس جهاد و صالحین	
	جمع‌آوری کمک برای نیازمندان	
	برنامه‌ریزی جهت اجرای اعتکاف	
	میزان اهدای وام قرض‌الحسنه	
	حل اختلافات	
ستاد بحران		
تعامل اجتماع و خروج از انزوا		

۵- جامعه آماری

بر اساس اطلاعات ارائه شده، تعداد مردان پرسش‌شونده ۱۰۲ نفر و تعداد زنان پرسش‌شونده ۶۳ نفر است. همچنین، مجموع فراوانی تجمعی ۱۰۰ است، که نشان دهنده تعداد کل پرسش‌شوندگان است. با توجه به اطلاعات بالا، تعداد پرسش‌شوندگان در سه مقطع تحصیلی معین شده است. مطابق با جدول، تعداد پرسش‌شوندگان در مقطع کارشناسی ۶۸ نفر، در مقطع کارشناسی ارشد ۹۰ نفر و در مقطع دکترا حدوداً ۷ نفر است. همچنین، بر اساس نتایج جدول، اکثریت پاسخ‌دهندگان (با ۵۴/۴ درصد) در مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد قرار دارند. (جدول ۳).

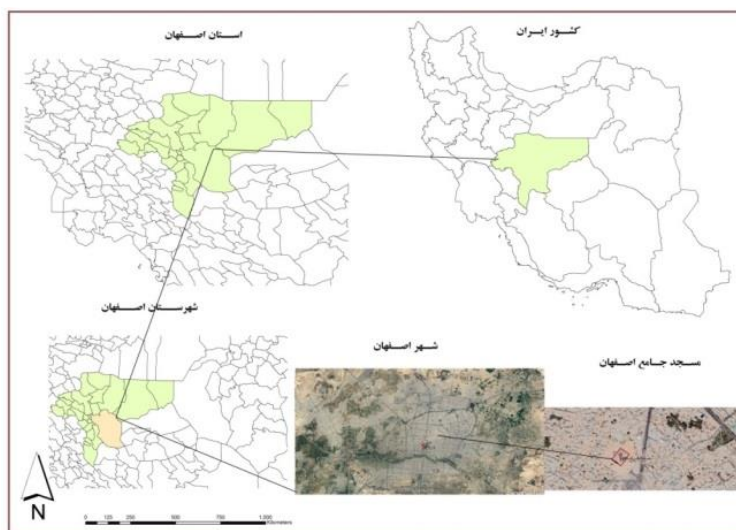
نوع جنسیت	فراوانی	درصد مؤثر	فراوانی تجمعی
مرد	۱۰۲	۶۱/۸	۶۱/۸

۱۰۰	۳۸/۲	۶۳	زن
	۱۰۰	۱۶۵	مجموع
			وضعیت تحصیلی
۴۱/۲	۴۱/۲	۶۸	کارشناسی
۹۵/۸	۵۴/۵	۹۰	کارشناسی ارشد
۱۰۰	۴/۲	۷	دکترا
	۱۰۰	۱۶۵	مجموع

جدول ۳. توزیع فراوانی، درصد مؤثر و فراوانی ویژگی‌های پرسش‌شوندگان

۶- معرفی نمونه‌ی موردی: مسجد جامع اصفهان

مسجد جامع اصفهان که به مسجد جامع عتیق یا مسجد جمعه اصفهان مشهور است، به سال ۱۵۶ هجری قمری مصادف با ۷۷۷ میلادی متناسب با جمعیت آن زمان شهر اصفهان ساخته شده است. این بنا، مسجدی به سبک چهار ایوانی با نقوش مختلف، گنبد‌های باشکوه، نماهای موزون با تزیینات تفتیس در اطراف حیاط است. عمده‌ترین ارزش معماری مسجد جامع اصفهان در این بوده است که نقش الگوی پیش‌آهنگ را در تاریخ معماری ایران ایفا کرده است (کالدیری، ۱۳۹۳: ۷۵) (شکل ۱).

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی مسجد جامع اصفهان

۷- یافته‌ها:

برای بررسی میزان اثرگذاری شاخص‌های اجتماعی-فرهنگی بر توسعه گردشگری در مسجد جامع اصفهان از آزمونهایی سنجش استقلال استفاده شده است. همچنین، میانگین و انحراف معیار برای هر یک از شاخص‌ها و همچنین مقدار تی و سطح معناداری (Sig) نیز برای هر شاخص محاسبه شده است (جدول ۴). با توجه به اینکه مقدار Sig کمتر از ۰.۰۵ است،

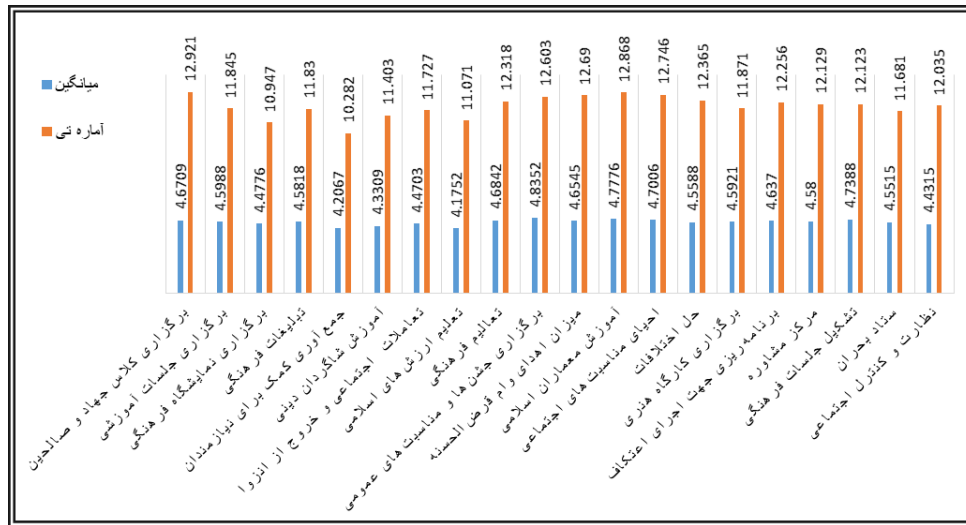
می‌توان نتیجه گرفت که شاخص‌های تحقیق اثرگذاری معنی‌داری بر توسعه گردشگری دارند. بنابراین، از نتایج آزمون مستقل می‌توان نتیجه گرفت که شاخص‌های کارکرد اجتماعی و فرهنگی، تأثیر مثبت و معنی‌داری بر توسعه گردشگری مسجد جامع اصفهان دارند.

جدول ۴: سنجش اهمیت متغیرهای بیست‌گانه کارکرد اجتماعی و فرهنگی مسجد اصفهان بر توسعه گردشگری

شاخص‌ها	میانگین	آماره تی	سطح معناداری	حد پایین	حد بالا	نتیجه آزمون
برگزاری کلاس جهاد و صالحین	4.6709	12.921	.000	1.4156	1.9262	H0
برگزاری جلسات آموزشی	4.5988	11.845	.000	1.3323	1.8653	H0
برگزاری نمایشگاه فرهنگی	4.4776	10.947	.000	1.2111	1.7441	H0
تبلیغات فرهنگی	4.5818	11.830	.000	1.3178	1.8458	H0
جمع‌آوری کمک برای نیازمندان	4.2067	10.282	.000	.9749	1.4384	H0
آموزش شاگردان دینی	4.3309	11.403	.000	1.1004	1.5614	H0
تعاملات اجتماعی و خروج از انزوا	4.4703	11.727	.000	1.2227	1.7179	H0
تعلیم ارزش‌های اسلامی	4.1752	11.071	.000	.9656	1.3847	H0
تعالیم فرهنگی	4.6842	12.318	.000	1.4143	1.9542	H0
برگزاری جشن‌ها و مناسبت‌های عمومی	4.8352	12.603	.000	1.5476	2.1227	H0
میزان اهدای وام قرض‌الحسنه	4.6545	12.690	.000	1.3971	1.9120	H0
آموزش معماران اسلامی	4.7776	12.868	.000	1.5048	2.0503	H0
احیای مناسبت‌های اجتماعی	4.7006	12.746	.000	1.4372	1.9641	H0
حل اختلافات	4.5588	12.365	.000	1.3099	1.8077	H0
برگزاری کارگاه هنری	4.5921	11.871	.000	1.3273	1.8569	H0
برنامه‌ریزی جهت اجرای اعتکاف	4.6370	12.256	.000	1.3732	1.9007	H0
مرکز مشاوره	4.5800	12.129	.000	1.3228	1.8372	H0
تشکیل جلسات فرهنگی	4.7388	12.123	.000	1.4556	2.0220	H0
ستاد بحران	4.5515	11.681	.000	1.2893	1.8138	H0
نظارت و کنترل اجتماعی	4.4315	12.035	.000	1.1966	1.6664	H0

نتیجه حاصل از آزمون مستقل فرضیه صفر (H_0) برای هر یک از شاخص‌های مورد مطالعه رد شده است. این به این معنی است که شاخص‌ها در تأثیرگذاری بر توسعه گردشگری مسجد جامع اصفهان معنادار هستند. بنابراین، برگزاری جشن‌ها و مناسبت‌های عمومی با میانگین $4/83$ ، آموزش معماران اسلامی با میانگین $4/77$ ، تشکیل جلسات فرهنگی با میانگین $4/73$ و احیای مناسبت‌های اجتماعی با میانگین $4/70$ بیشترین میانگین‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. این نتایج نشان می‌دهد که برگزاری جشن‌ها و مناسبت‌های عمومی بیشترین تأثیر را در توسعه گردشگری مسجد جامع اصفهان دارند، در حالی که سایر شاخص‌ها نیز تأثیر مثبت و معناداری دارند. نتایج کلی شاخص‌ها بر اساس آمار تی و میانگین در نمودار ۱ نشان داده شده است. بر اساس نمودار ۱ و مقدار آماره تی (t -statistic) ارائه شده، می‌توان نتیجه گرفت که تمامی شاخص‌ها دارای آماره تی بزرگتر از ۲ است. و این نشان می‌دهد که تمامی شاخص‌ها به طور معناداری تأثیر مثبتی بر توسعه گردشگری دارند.

نمودار ۱: وضعیت شاخص‌ها بر اساس آماری و میانگین

۸- تحلیل روابط بین متغیرهای تحقیق با آزمون همبستگی پیرسون

برای بررسی کیفیت رابطه موجود بین متغیرهای بررسی‌شده شاخص‌های کارکرد اجتماعی- فرهنگی با توسعه گردشگری در محدوده مورد مطالعه از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است. ضریب همبستگی پیرسون معیاری است که قدرت و جهت رابطه بین دو متغیر را نشان می‌دهد. این ضریب در بازه‌ی بین -۱ تا +۱ قرار می‌گیرد. اگر ضریب همبستگی پیرسون مثبت باشد (بین ۰ تا +۱)، نشان دهنده وجود یک رابطه مستقیم بین دو متغیر است، به این معنی که افزایش یک متغیر همراه با افزایش متغیر دیگر است و یا کاهش یک متغیر باعث کاهش متغیر دیگر می‌شود. اگر ضریب همبستگی پیرسون منفی باشد (بین -۱ تا ۰)، نشان دهنده وجود یک رابطه معکوس بین دو متغیر است، به این معنی که افزایش یک متغیر همراه با کاهش متغیر دیگر است و یا کاهش یک متغیر باعث افزایش متغیر دیگر می‌شود. در همین راستا، با توجه به نتایج حاصل از ضریب همبستگی پیرسون، مشاهده می‌شود که بین سیزده شاخص کارکرد اجتماعی و فرهنگی و توسعه گردشگری رابطه همبستگی مثبت (مستقیم) وجود دارد. و این نشان می‌دهد که هر چقدر وضعیت کارکردها در مسجد جامع اصفهان بهبود یابد، به همان اندازه توسعه گردشگری نیز افزایش خواهد یافت. بدین ترتیب، می‌توان نتیجه گرفت که توجه به کارکردهای اجتماعی و فرهنگی در مسجد جامع اصفهان می‌تواند به توسعه گردشگری منطقه کمک کند. داده‌ها نشان می‌دهد که بین شاخص‌های آموزش شاگردان دینی، تعاملات اجتماعی و خروج از انزوا، تعلیم ارزش‌های اسلامی، تعلیم فرهنگی، برگزاری جشن‌ها و مناسبت‌های عمومی، آموزش معماران اسلامی، احیای مناسبت‌های اجتماعی، برگزاری کارگاه هنری و تشکیل جلسات فرهنگی، رابطه معناداری وجود دارد. و تأثیر این شاخص‌ها بر توسعه گردشگری قابل توجه است (جدول ۵).

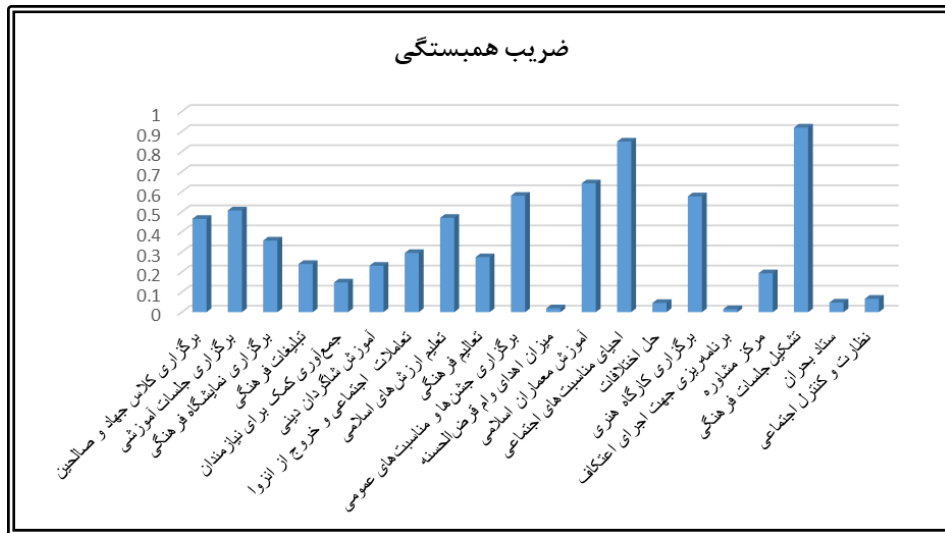
جدول ۵: رابطه بین میزان شاخص‌های کارکرد اجتماعی و فرهنگی با توسعه گردشگری بر اساس ضریب همبستگی پیرسون

شاخص	ضریب همبستگی	سطح معناداری
برگزاری کلاس جهاد و صالحین	۰/۴۶۵	۰/۰۰۰
برگزاری جلسات آموزشی	۰/۵۰۷۰	۰/۰۰۰
برگزاری نمایشگاه فرهنگی	۰/۳۵۷	۰/۰۰۰
تبلیغات فرهنگی	۰/۲۴	۰/۰۰۰
جمع‌آوری کمک برای نیازمندان	۰/۱۴۸	۰/۰۵۷
آموزش شاگردان دینی	۰/۲۳۱	۰/۰۰۳
تعاملات اجتماعی و خروج از انزوا	۰/۲۹۵	۰/۰۰۲
تعلیم ارزش‌های اسلامی	۰/۴۷	۰/۰۰۰
تعالیم فرهنگی	۰/۲۷۴	۰/۰۰۱
برگزاری جشن‌ها و مناسبت‌های عمومی	۰/۵۸	۰/۰۰۰
میزان اهدای وام قرض‌الحسنه	۰/۰۱۹	۰/۰۰۸
آموزش معماران اسلامی	۰/۶۴۲	۰/۰۰۲
احیای مناسبت‌های اجتماعی	۰/۸۵	۰/۰۰۰
حل اختلافات	۰/۰۴۶	۰/۵۶۲
برگزاری کارگاه هنری	۰/۵۷۷	۰/۰۰۰
برنامه‌ریزی جهت اجرای اعتکاف	۰/۰۱۵	۰/۸۵۲
مرکز مشاوره	۰/۱۹۴	۰/۰۱۲
تشکیل جلسات فرهنگی	۰/۹۲	۰/۰۰۰
ستاد بحران	۰/۰۴۸	۰/۰۰۹
نظارت و کنترل اجتماعی	۰/۰۶۷	۰/۳۹۵

با توجه به نمودار ۲ و ضرایب همبستگی ارائه شده، می‌توان گفت که تشکیل جلسات فرهنگی (با ضریب همبستگی ۰/۹۲۰) بیشترین تأثیر را بر توسعه گردشگری دارد. برگزاری جشن‌ها و مناسبت‌های عمومی (با ضریب همبستگی ۰/۵۸۰) و برگزاری کلاس جهاد و صالحین (با ضریب همبستگی ۰/۴۶۵) نیز در رتبه‌های بعدی قرار دارند. سایر متغیرها نیز با توجه به ضرایب همبستگی، تأثیری کمتر بر توسعه گردشگری دارند. برگزاری کارگاه هنری (با ضریب همبستگی ۰/۵۷۷) و برگزاری جلسات آموزشی (با ضریب همبستگی ۰/۵۰۷) نیز در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. میزان اهدای وام قرض‌الحسنه (با ضریب همبستگی ۰/۰۱۹) کمترین تأثیر را بر توسعه گردشگری دارد. این نشان می‌دهد که این متغیر در ارتباط ضعیفی با توسعه گردشگری قرار دارد. بنابراین، برای توسعه گردشگری بیشتر، توجه به تشکیل جلسات فرهنگی، برگزاری جشن‌ها و مناسبت‌های عمومی، و برگزاری کلاس جهاد و صالحین می‌تواند بسیار مفید باشد. همچنین، برگزاری کارگاه هنری و جلسات آموزشی نیز می‌توانند به توسعه گردشگری کمک کنند. به عبارتی تشکیل جلسات فرهنگی و احیای مناسبت‌های اجتماعی می‌تواند بر توسعه گردشگری تأثیر فابل توجهی داشته باشد. با برگزاری مناسبت‌ها و جشن‌ها در مسجد جامع اصفهان، جذب گردشگران و زائران به این مسجد افزایش می‌یابد. این مناسبت‌ها می‌توانند شامل مراسم‌های دینی، مذهبی، فرهنگی و تاریخی باشند که جذابیت بالایی برای گردشگران ایجاد می‌کنند. تشکیل جلسات فرهنگی نیز می‌تواند به ترویج فرهنگ و ارزش‌های اسلامی به عنوان جزء مهمی از جاذبه‌های گردشگری مسجد جامع کمک کند. این جلسات می‌توانند شامل سخنرانی‌ها، نشست‌های تفسیر قرآن، بحث و تبادل نظر درباره مسائل دینی و اجتماعی و سایر فعالیت‌های فرهنگی باشند. این فعالیت‌ها نه تنها به جامعه محلی کمک می‌کنند، بلکه گردشگران و زائران را نیز به شرکت در فعالیت‌های

فرهنگی جذب می‌کنند. همچنین، سایر متغیرهای مذکور نیز می‌توانند ارتباط مستقیم یا غیرمستقیمی با توسعه گردشگری داشته باشند. برگزاری کارگاه‌های هنری مرتبط با هنرهای اسلامی در مسجد، می‌تواند جذابیت بیشتری برای گردشگران فراهم کند. همچنین، برگزاری نمایشگاه‌های فرهنگی و هنری در مسجد نیز می‌تواند حضور گردشگر را افزایش دهد (نمودار ۲). بنابراین، مقایسه یافته‌های تحقیق حاضر با تحقیقاتی همچون اسماعیلی و همکاران، (۱۳۹۲)، در بررسی کارکردهای مختلف مساجد در همان زمان ابتدای ساخت، احمدیان، عرفانیان، (۱۳۹۴) در بررسی نقش مساجد در توسعه محله‌های شهر مشهد قنبری نیک (۱۴۰۰) در تحلیل علل تغییر جایگاه و کاهش کارکردهای اجتماعی مسجد در جامعه کنونی و ایمانی (۱۳۹۴)، در زمینه عملکرد و نقش مسجد در تربیت و جذب جوانان در یک راستا بوده و نشان می‌دهد که توجه به جایگاه فرهنگی و اجتماعی مسجد، آسیب‌های اجتماعی را کاهش داده و این موضوع زمینه و بستر حضور گردشگر را فراهم می‌کند.

نمودار ۲: میزان ضریب همبستگی متغیرها

۹- نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که برگزاری رویدادهایی فرهنگی مانند جشن‌ها و مناسبت‌های عمومی، آموزش معماران اسلامی، تشکیل جلسات فرهنگی و احیای مناسبت‌های اجتماعی در مسجد، بیشترین ارتباط مستقیم با توسعه گردشگری را دارند و این به این معنی است که تقویت کارکردهای اجتماعی و فرهنگی مسجد جامع اصفهان، باعث افزایش توسعه گردشگری می‌شود. بدین ترتیب با پاسخ به سوالات پژوهش مشخص شد مسجد به عنوان یک مرکز مذهبی و فرهنگی، می‌تواند بستری برای آموزش فرهنگ، تعاملات اجتماعی تقویت روحیه مشارکت، و کاهش رفتارهای ناهنجار اجتماعی فراهم کند و توسعه گردشگری را مهیا نماید. لذا پیشنهاد می‌شود جهت تعمیم و شناخت بیشتر از عملکرد فرهنگی مساجد با توجه به نیاز روز و تاثیر آن در توسعه گردشگری، در نمونه‌های دیگری این ارتباط و همبستگی تدقیق شود.

- احمدیان، محمد علی و عرفانیان، سمیرا (۱۳۹۴). بررسی نقش مساجد در توسعه محله‌ای در شهر مشهد. فصلنامه جغرافیا و توسعه فضای شهری، سال دوم (۲)، ۹۴-۱۰۸.
- اسماعیلی، محبوبه؛ احمدی، زهت و صفت گل، منصور (۱۳۹۲). بررسی کارکردهای مختلف مساجد در عصر صفویه. فصلنامه پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی، (۲)، ۱۷۲-۱۴۵.
- ایمانی، فاطمه (۱۳۹۴). عملکرد و نقش مسجد در تربیت و جذب جوانان. دومین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، ۱-۲۷.
- جعفری، محمد حسن و عسگری، عباس (۱۳۹۸). بررسی نقش مدیریتی امام جماعت در تحقق کارکرد فرهنگی مسجد. فصلنامه اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، (۱۹)، ۶۲-۴۳.
- سعیدی، محمد حسین (۱۳۹۳). آثار و کارکردهای مسجد نمونه، به عنوان کانون فرهنگی و اجتماعی امت اسلامی اولین کنگره ملی تفکر و پژوهش‌های دینی، ۸-۱.
- سلطان زاده، حسین، (۱۳۹۲)، فضاهای شهری در بافت‌های تاریخی ایران، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ پنجم، صص ۲۱۶-۱.
- شاطریان، رضا، (۱۳۹۰)، تحلیل معماری مساجد ایران، انتشارات نورپردازان، چاپ اول، صص ۴۷۰-۱.
- شمس‌الدینی، علی، رضائی، میثم. (۱۳۹۶). نقش مراکز مذهبی در ایجاد همبستگی میان شهروندان با رویکرد سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: شهر فردوسیه). جغرافیای اجتماعی شهری، (۱)، ۶۹-۸۸.
- شهریور، مهرباب، کلاتتری خلیل آباد، حسین، لطیفی، غلامرضا (۱۴۰۱). مدیریت شهرهای ایرانی - اسلامی با رویکرد شهر دانایی محور (مطالعه موردی: شهر شیراز)، نشریه مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، (۴۵)، صص ۶۰-۶۰.
- قنبری نیک، محسن (۱۴۰۰). تحلیلی بر علل تغییر جایگاه و کاهش کارکردهای اجتماعی مسجد در جامعه کنونی. فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، (۴)، ۵۴-۲۸.
- گالدیری، ائوجنیو (۱۳۹۳). مسجد جامع اصفهان (جلدهای اول تا سوم). مترجم عبدالله جبل عاملی، انتشارات ترجمه و نشر آثار هنری متن، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)، ۴۴۰-۱.
- گل نظری، علیرضا؛ ملکان، احمد؛ ملکان، جواد و شعبانی نژاد، جعفر (۱۳۹۸). راهبردهای ارتقای عملکرد مسجد به عنوان یک نهاد مردمی با استفاده از تکنیک QSPM. فصلنامه علمی - تخصصی مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری، (۵)، ۱۴-۱.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۶). فرهنگنامه مسجد. ترجمه مرتضی خوش‌نسب، قم، انتشارات دارالحدیث، ۲۹۶-۱.
- مشهدی‌زاده دهقانی، ناصر (۱۳۹۲). تحلیلی از ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری در ایران. انتشارات دانشگاه علم و صنعت، تهران، ۶۹۴-۱.
- معماریان، غلامحسین، پیرنیا، محمد کریم، (۱۳۹۰)، آشنایی با معماری اسلامی ایران، ساختمان‌های درون شهری و برون شهری، چاپ هفدهم، صص ۴۰۸-۱.
- مفتخری، حسین؛ پورآرین، فواد و سجادی، فریبرز (۱۳۹۳). کارکرد اجتماعی مسجد در ایران عصر آلبویه. فصلنامه تحقیقات تاریخ اجتماعی، سال چهارم (۱)، ۱۷۳-۱۵۴.
- مهدوی نژاد، محمدجواد و مشایخی، محمد (۱۳۸۹). بایسته‌های طراحی مسجد بر مبنای کارکردهای فرهنگی - اجتماعی. فصلنامه آرمانشهر، (۵)، ۷۸-۶۶.
- موحد، علی، شمعی، علی، ساسان پور، فرزانه، ارجمندی، منصور. (۱۳۹۹)، تحلیلی بر ظرفیت‌های گردشگری پایدار شهری، مطالعه موردی: شهر یزد، نشریه جغرافیا (فصلنامه علمی - پژوهشی و بین‌المللی انجمن جغرافیایی ایران، شماره (۶۷)، صص ۴۱-۵۵.
- موسوی مقدم، سید محمد و محمدی، مروت (۱۳۹۵). بررسی نقش مسجد در افزایش سرمایه اجتماعی بر اساس نماگرهای اصلی آن در قرآن و حدیث. فصلنامه مدیریت سرمایه اجتماعی، سال سوم (۱)، ۱۶۲-۱۳۹.

میرزا پوری، جابر و اسماعیلی کریمی، غلامعلی (۱۳۹۳). بررسی جامعه‌شناختی کارکرد مساجد بر پویایی فرهنگ اسلامی. فصلنامه علمی ترویجی معرفت، (۱۹۹)، ۸۰-۶۵.

نقی زاده، محمد، (۱۳۹۲)، جایگاه مسجد در طراحی شهری، نشریه کتاب ماه هنر، شماره ۱۷۹، صص ۴۰-۲۰.

الویری، محسن (۱۳۸۶). مسجد؛ ارتباطات و توسعه‌ی پایدار. ماهنامه‌ی صادق، (۳۱)، ۱۰۹-۹۴.

همتی، شهاب‌الدین، ذبیحی، حسین، کاملی، محسن، (۱۳۹۲)، تحلیلی بر نقش حیاط مساجد در شهرهای اسلامی به عنوان فضای شهری؛ مطالعه موردی: صحن انقلاب اسلامی، حرم حضرت معصومه (س) قم، نشریه: مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۱۴، صص ۵۰-۴۳.

Al-Bukhari, I.; Alsabban, R. F. & Shehata, A. M. (2020). Characterization Framework of Contemporary Mosques in Islamic Cities. *Journal of Engineering, Computing and Architecture*, 10(1).

Ansari, Z. (2016). *The Different Aspects of Islamic Culture*, United Nations Educational,

Collins, H. (2011). *The Mosque as a Political, Economic, and Social Institution 622 – Present*, A Capstone Project Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements of the Renée Crown University Honors Program at Syracuse University, 5(1).

Ebrahimi, M. (2018). *the Impact of Cultural Diversity on Mosques in Malaysia*. *Asian Culture and History*, 5(1).

Gibson, P., (2017). *Talent Management in the Hospitality and Tourism Context*, in Horner. S(Eds), *Talent Management in Hospitality and Tourism*, Pp 17-3

Ishmael-Robertson, C.A., (2018). *What are the key advances in human resource development that tourism in Guyana needs by 2025?*, *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, Vol 10, No 5, Pp 605-610

Moftakhari, H. (2014). *the Social Function of Mosque in the Buyid (Al-e Booyeh) Era in Iran*, *Social history investigations*. Institute of Human Science and Cultural Studies, 10(2).

Mufidah, Ch. (2016). *Revitalization of Mosque Role and Function through Development of "Posdaya" in the View of Structuration Theory*, *Journal Research on Humanities and Social Sciences*, 6(12).

Nuha, N. (2009). *Mosque*". In Juan Eduardo Campo, *Encyclopedia of Islam*, Infobase Publishing. Publishing Infobase.

Richard C. M. (2004). *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, MacMillan Reference. Publishing Macmillan Reference

Analysis of the Impact of Social and Cultural Functions of Iranian-Islamic Mosques on Tourism Development: A Case Study of Jameh Mosque in Isfahan

Ehsan ghorbani¹

Marjan Khanmohamadi² (Corresponding Author)

Abstract:

In contemporary society, the sacred institution of the mosque has distanced itself from active engagement and social interactions, diminishing its central role in the social fabric. The cultural and religious layers of the mosque have also become less prominent. Considering the importance of tourism development in identifying indigenous culture, beliefs, and promoting religion, this paper aims to explore the potential of tourism development in the case study of Jameh Mosque in Isfahan. The research methodology employed is descriptive-analytical, and the study has practical implications. The necessary data was collected through referencing reputable scientific sources and field observations. The statistical population includes university professors and architectural experts working in academic centers in Isfahan. The questionnaire results were analyzed using one-sample t-tests, Pearson correlation, and SPSS software. Based on the research findings, indicators such as organizing celebrations and public events (score: 4.83), training Islamic architects (score: 4.77), conducting cultural sessions (score: 4.73), and reviving social occasions (score: 4.70) have the greatest impact among the social and cultural performance indicators of Jameh Mosque in Isfahan. The results demonstrate a positive and direct correlation between the thirteen social and cultural performance indicators of Jameh Mosque and tourism development. As these indicators improve in the mosque, tourism will also experience further development. Therefore, focusing on the social and cultural performance indicators of Jameh Mosque facilitates tourism development and enhances local community activities and events within the mosque.

Keywords: *mosque, tourism development, social function, cultural function, Jameh Mosque in Isfahan, Iranian-Islamic Mosque*

¹ Ph.D student of Architecture, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran.

² Assistant Professor, Department of Architecture, karaj Branch, Islamic Azad University, alborz, Iran
(Email: Khanmohamadi.marjan@kiaiu.ac.ir)